

Niksa, Władysław

Z dziejów ostrołęckiej społeczności żydowskiej i jej bibliotek 1804-1939

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 8, 183-200

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysław NIKSA

Z DZIEJÓW OSTROŁĘCKIEJ SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ I JEJ BIBLIOTEK

1804 – 1939

Uwagi wstępne

Wobec braku syntetycznego opracowania, wiedza ostrołęczan lat dziewięćdziesiątych XX w. o ponad stuletnim zamieszkiwaniu i życiu licznej społeczności żydowskiej w Ostrołęce jest znikoma. Co prawda ogólny obraz tej społeczności zachował się w pamięci najstarszych dziś z żyjących ostrołęczan, m.in. Feliksi Myślińskiej, Stanisławy Urban, korzystających w młodości z kilku różnych przedwojennych bibliotek, to zrozumiałe, że pamięć ich sięga zaledwie ostatnich lat przed II wojną światową.

W dodatku czas zaciera ostrość zapamiętanego obrazu. Mimo to, z dużą precyzją potrafią wskazać miejsca, gdzie w latach trzydziestych mieściły się różne instytucje i organizacje żydowskie, wymienić szereg nazwisk żydowskich właścicieli sklepów, zakładów rzemieślniczych i in. (patrz dod. I), wymienić ulice „żydowskie”, istniejące bardziej z nazwy, nieformalnie, gdyż od 1862 r. Żydzi w Ostrołęce mogli budować domy i mieszkać, gdzie chcieli (o czym informuje „Jewska Encyklopedia”, wyd. ok. 1912 r.).

Informacje o wcześniejszym pobycie Żydów w Ostrołęce zamieściła na kartach „dzieła swojego życia” Zofia Niedziałkowska. Jednakże zamieszczone w „Ostrołęce. Dziejach miasta” informacje, ze zrozumiałych względów ograniczone są do ogólnych, niezbędných do odtworzenia dziejów miasta.

Faktografię ogólną Z. Niedziałkowskiej doskonale poszerza studium statystyczne J. Wasiutyńskiego – „Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX”. Wykorzystano też źródłowe prace zbiorowe: „Miasta polskie w Tysiącleciu” wyd. w 1967 r. oraz „Cztery wieki Mazowsza” wyd. w 1969 r.

Do odtworzenia historii bibliotek żydowskich w Ostrołęce od pocz. XX w. do ich unicestwienia przez Niemców w 1939 r. posłużyły – oprócz opublikowanego w 1932 r. spisu „Bibliotek oświatowych w Polsce” oraz czasopiśmiennictwa bibliotekarskiego i regionalnego z okresu międzywojennego – przede wszystkim fragmenty przetłumaczonych (z hebrajskiego i jidysz) tekstów różnych autorów, zebranych w latach 1955–1962 i opublikowanych w Tel-Awiiw w 1963 r. w księdze pamiątkowej ostrołęckich Żydów – „Izkor Book Ostrolenka”.

Autorzy zamieszczonych w księdze relacji to m.in. wybitny aktor – Meir Margolis, poeta – Chaim Chmiel, poeta – Izaak Ivri. Szczególnie cenna dla piszącego, bo uściślająca informacje z innych źródeł jest relacja współorganizatora i członka zarządu „Biblioteki im. L. Pereca” – Izraela Symchy Chmiela, osiadłego po wojnie w Montewideo (Urugwaj).

Barierę językową opublikowanych relacji udało się piszącemu pokonać dzięki ogromnej życzliwości prof. Stanisława Glinki z Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Dzięki jego staraniom pozyskano polskie przekłady fragmentów relacji zawierających informacje o bibliotekach. Wcześniej, w 1985 r. na prośbę S. Glinki przetłumaczyła z hebr. fragment tekstu o bibliotekach B. Ulanowska z Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Wiele cennych informacji o bibliotekach ostrołęckich zakładanych w XIX i początkach XX w. zawierają akta rosyjskich władz gubernialnych i powiatowych. Akta te znajdują się po części w zasobach archiwalnych w Łomży i Białymstoku, większość pozostaje nadal niedostępna w Rosji, w zbiorach byłego Centralnego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu (d. Centralnyj Gosudarstwiennyj Istoryczeskij Archiw).

Powstanie i funkcjonowanie każdej biblioteki wiąże się ściśle z określoną zbiorowością ludzi – ich liczebnością, poziomem wykształcenia, podstawowym zajęciem zawodowym i in. – jako jej potencjalnych użytkowników. Warunki życia i rozwoju zbiorowości ludzkiej decydują o zaistnieniu biblioteki, jej dalszego rozwoju i zasięgu oddziaływania.

Tę współzależność uwarunkowań życia określonej społeczności i funkcjonowania jej bibliotek starano się przedstawić w powiązaniu z dziejami Ostrołęki w okresie, kiedy była miastem zróżnicowanym

narodowościowo, wyznaniowo, obyczajowo. Z tego też względu opracowanie podzielono na dwie części: pierwszą – obejmującą rozwój liczebny i bytowanie Żydów w warunkach dziejowych Ostrołęki XIX wieku, drugą – omawiającą organizację i działalność publicznych bibliotek żydowskich w powiązaniu z historią miasta i ludzi, którym te placówki służyły do II wojny światowej.

Gromadzenie rozproszonych, nie raz szczątkowych informacji o (wszystkich, polskich i żydowskich, także rosyjskich i niemieckich) bibliotekach ostrołęckich istniejących przed 1945 r. rozpoczęto jeszcze w 1977 r.

Impulsem przyspieszającym wcześniejszy zamysł spisania uporządkowanych chronologicznie informacji dotyczących bibliotek żydowskich była zbliżająca się 90 rocznica założenia pierwszej w Ostrołęce żydowskiej biblioteki publicznej.

Początki i rozwój osadnictwa żydowskiego w Ostrołęce po upadku Rzeczypospolitej

W ostatnich latach istnienia Rzeczypospolitej Ostrołęka była jednym z trzech (po Płocku i Pułtusku) najludniejszych i najruchliwszych gospodarczo miast północnomazowieckich.

Z „protokołu rewizji miasta Rzeczypospolitej wolnego Ostrołęki... w styczniu 1792 r. uczynionej” wynika, że liczyła wówczas 1655 mieszkańców, wyłącznie chrześcijan. Miasto miało 359 posesji skupionych przy rynku i 9 ulicach. Głównym zajęciem mieszczan było rzemiosło, choć przez wielu uzupełniane pracą na roli. Część ostrołęczan zajmowała się handlem, w tym kilka osób handlem pozamiejscowym, utrzymując stałe kontakty z Gdańskiem, Toruniem, Królewcem, Brześciem i Warszawą. To samo źródło w spisie mieszkańców Ostrołęki wymienia: lekarzy, 3 felczerów, 3 położne, aptekarza, złotnika, zegarmistrza i in.¹

Od podpisania traktatu dotyczącego trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej w październiku 1795 r. Ostrołęka znalazła się w graniacach Prus Nowowschodnich.

Aczkolwiek sprawę podziału administracyjnego ziem włączonych do Prus zakończono dopiero po 1800 r., Ostrołęka już na odczątku rządów pruskich wyznaczona została na siedzibę władz największego powiatu w departamencie płockim, utworzonego z trzech dawnych: ostrołęckiego, ostrowskiego i nurskiego.

Lokalizacja w Ostrołęce siedziby władz rozległego powiatu wpłynęła na liczebny wzrost i zmianę jednolitego wcześniej składu narodowościowego jej mieszkańców.

W Ostrołęce osiedlali się Niemcy. W 1797 r. miasto liczyło 1824 mieszkańców.²

Za rządów pruskich z miast niemieckich zaczęli przybywać do Ostrołęki pierwsi Żydzi. Nadal jednak nie wolno było im osiedlać się w mieście. Dopiero w latach 1804–1806 zamieszkało w Ostrołęce kilka rodzin żydowskich (47 osób).

Kolejne rodziny żydowskie osiedliły się w Ostrołęce w czasach Księstwa Warszawskiego. W piśmie z akt miejskich z 1812 r. podano wiadomość, że mieszkało wtedy 14 rodzin żydowskich (99 osób): 4 kramarzy, 3 szynkarzy, 3 rzeźników, po 1 rodzinie: zegarmistrza, czapnika, rzeźaka i szkolnika. W tymże piśmie, złożonym do ministra spraw wewnętrznych, ostrołęccy Żydzi proszą o nieprzenoszenie ich na nowe place z miejsc dotychczasowych.³ Wynika z tego, że w 1812 r. projektowano zgrupowanie Żydów w wyznaczonej części Ostrołęki.

W styczniu 1813 r. podążające wojska rosyjskie za rozbitą armią francuską zajęły Ostrołękę i pozostały w niej. Kończyły się dzieje Księstwa.

Po kongresie wiedeńskim Ostrołęka znalazła się w granicach Królestwa Polskiego, pozostając siedzibą władz wielkiego nadal powiatu (do 1866 r.).

W ramach rządowych planów władze miejskie Ostrołęki rozpoczynają intensywną działalność inwestycyjną, poprzedzając ją koniecznym, bo warunkującym należyty rozwój miasta „planem regulacyjnym” sporządzonym w 1823 r. przez Rudolfa Kanelli’ego. Na planie tym zaznaczony został m.in. niewielki plac żydowski przy ul. Różańskiej (Kilińskiego).⁴

Ożywieniu inwestycyjnemu Ostrołęki towarzyszył napływ ludności, także żydowskiej. W ciągu 12 lat (1812–1824) liczba ludności żydowskiej w Ostrołęce zwiększyła się z 14 do 73 rodzin w 1824 r. (516 osób). Właścicielami 6 domów byli Żydzi.⁵

Trwające od 1812 r. starania władz miejskich o wyznaczenie granic dzielnicy żydowskiej zakończone zostały w 1826 r. Przedstawiony projekt zatwierdził namiestnik Królestwa, określając jednocześnie warunki pod jakimi Żydzi mogli mieszkać w Ostrołęce.

Wyznaczony dla Żydów teren leżał wzdłuż dzisiejszych ulic: Kilińskiego, Sowiej, Joselewicza. Ponadto mogli mieszkać przy Końskim Rynku (dziś plac przy „Kupcu” od strony „Monaru”). Poza wyznaczonym rewirem mogli mieszkać tylko przedstawiciele „użytecznych dla miasta zawodów”, osoby wykształcone i zamożne, także hurtownicy (z wyjątkiem hurtowników napojów alkoholowych). Natomiast w „swojej” części miasta mogli Żydzi nabywać place, budować domy mieszkalne i inne zgodnie z obowiązującymi wszystkimi przepisami.

W 1826 r. Ostrołęka liczyła ogółem 2562 mieszkańców, trzy lata później już 2883, w tym 524 Żydów, stanowiących 18% ludności miasta.

Żydzi ostrołęccy utrzymywali się z handlu i rzemiosła, niektórzy z dzierżawy dochodów miejskich. Najzamożniejsi z nich zajmowali się przemysłami puszczańskimi (dziegciarnie, smolarnie, odkrywki bursztynu i jego obróbka i in.) oraz eksportem pozyskanych w puszczy surowców i produktów rolnych.

Wśród wielu mieszkających w Ostrołęce rzemieślników, Polaków i Żydów, pojawiają się przed 1830 r. sprowadzeni do miasta Niemcy, zajmujący się rzemiosłami wcześniej tu nie występującymi: sukiennicy, introligator, fryzjer.

Miało to związek z realizacją planów władz rządowych, zmierzających do przekształcenia Ostrołęki w ważny ośrodek gospodarczy i komunikacyjny.

Właśnie dzięki tym zamierzeniom budowano prawobrzeżne Nowe Miasto – osadę dla rękodzielników.⁶

Intensywny ruch inwestycyjny objął też lewobrzeżną część miasta. Łącznie z dzielnicą żydowską, w której rozpoczęto budowę ciągu handlowego wzdłuż ul. Różańskiej. Przy tejże ulicy wymurowano pierwszą w mieście bożnicę (1827–1828) w miejscu dzisiejszego Domu Rzemiosł.

W ciągu zaledwie 4 lat przybyło miastu ponad 20% budynków. Przy ich wznoszeniu zatrudniono wielu rzemieślników budowlanych napływających z Kurpiowszczyzny i osiedlających się w mieście ze swoimi rodzinami. To właśnie oni tak znacznie powiększyli stan ludnościowy miasta w latach 1826–1829.

Z braku na miejscu fachowców, sukienników planowano sprowadzić z Niemiec. Z myślą o nich wymierzono parcele pod kościół

ewangelicki i domy wokół Nowego Rynku, zaprojektowanego za mostem u zbiegu dróg do Myszyńca i Warszawy.

Z tych szeroko zakrojonych planów rozbudowy i ożywienia gospodarczego Ostrołki – to, co zdołano pobudować legło w gruzach i płomieniach podczas bitwy polsko-rosyjskiej 26 maja 1831 r. Z zabudowy miejskiej pozostały pogorzeliska, a ludność zdziesiątkowana. Straty w ludziach powiększyła jeszcze epidemia cholery, która kilka miesięcy później ogarnęła miasto, zmniejszając ich stan do 1666 osób w 1832 r., czyli do 57% stanu z 1829 r. W życiu miasta i jego mieszkańców nastąpiły lata biedy i stagnacji.⁷

W przewyciężaniu upadku gospodarczego Ostrołki po powstaniu dopomogło jej w pewnej mierze pozostawienie w mieście władz powiatowych i obwodowych (w woj. płockim, przemianowanym w 1837 r. w gubernię). Wciąż jednak daleko jej było w dojściu do stanu sprzed powstania. Dopiero z końcem lat czterdziestych w związku z rozwiniętym przemysłem różnych towarów przez granicę pruską życie ostrołęczan poczęło się stabilizować, a miasto powoli odbudowywać.

Przemysłem trudnili się nie tylko Polacy z przygranicznych wsi. Tym ryzykownym, ale dochodowym procederem zjawowało się wielu ostrołęckich Żydów, którzy szmuglowane towary sprzedawali w Ostrołęce i na targach w okolicy.

Oprócz towarów przeprowadzali przez granicę ludzi, choć nie bezinteresownie, to niejednokrotnie chroniąc ich przed aresztowaniem i zsyłką w głąb Rosji, czy wcieleniem na kilkanaście lat do służby w armii carskiej. Wielu wśród przeprowadzanych przez granicę pruską było „udających się za chlebem”, najczęściej przez Gdańsk za ocean.

Bliskość Ostrołki od granicy pruskiej i uprawiany masowo przemysł ożywił nie tylko handel w Ostrołęce. Wpłynął niewątpliwie na liczny w tym okresie napływ do Ostrołki ludności żydowskiej. Na 2042 mieszkańców Ostrołki w 1847 r. było 1015 Żydów (statystyki nie ujmują licznych już wtedy w Ostrołęce Rosjan cywilów i wojska). Odsetek Żydów wśród ogółu ostrołęczan wzrósł z 18% w 1829 r. do 49,7% w 1847 r.⁸

W społeczności żydowskiej były już rodziny zamożne, ale niemało było też żyjących w skrajnym niedostatku. Wszyscy, bez względu na poziom zamożności zajęci byli swoimi sprawami. Utrzymywali się z handlu i rzemiosła, z przewagą tego pierwszego. Wzrastała też ilość

utrzymujących się z furmaństwa i eksploatacji surowców pochodzenia puszczańskiego.

W połowie XIX w. ożywiła się działalność społeczna ostrołęczan, szczególnie w zabezpieczaniu opieki chorym oraz zapobieganiu rusyfikacji i stagnacji życia umysłowego. Wyrazem tej działalności było choćby organizowanie dochodowych imprez i zbieranie ofiar pieniężnych ludności na nowy szpital powiatowy wznoszony od 1844 r., czy też darów w książkach i gotówce na otwartą 6 grudnia 1856 r. bibliotekę polską przy szpitalu św. Józefa.⁹

Od początku lat sześćdziesiątych narastającemu ruchowi patriotycznemu, do którego włączyli się ostrołęczanie – Polacy i Żydzi – towarzyszyły organizowane w mieście manifestacje. Najliczniejszą, z udziałem kilku tysięcy ludzi zorganizowano w trzydziestą rocznicę pamiętnej bitwy pod Ostrołęką.

Półtora roku później, w czasie powstania styczniowego 1863 r., mimo wprowadzenia stanu wojennego i stacjonowania w mieście wojsk rosyjskich ostrołęczanie organizowali wszechstronną pomoc powstańcom, wielu z nich zaciągając się do oddziałów partyzanckich bezpośrednio walczyło z Rosjanami.

Następstwem manifestacji patriotycznych i udziału w powstańczych akcjach bojowych były aresztowania i zsyłki w głąb Rosji. Wszystkie ważniejsze stanowiska administracyjne w mieście obsadzono wyłącznie Rosjanami. W 1865 r. zniesiono radę miejską, której skład osobowy stanowili przedstawiciele Polaków i Żydów proporcjonalnie do liczebności tych grup narodowościowych mieszkających w Ostrołęce.

W 1866 r. Ostrołęka jako miasto powiatowe weszła w skład utworzonej guberni łomżyńskiej. Obszar powiatu ostrołęckiego pomniejszono o południową część, z której utworzono powiat ostrowski.

Chociaż tym razem działania powstańcze ominęły Ostrołękę i nie spowodowały w niej większych strat, to widoczne było na każdym kroku zahamowanie w jej rozwoju. W zabudowie miasta nadal przeważały domy drewniane, zaś z większych budowli murowanych były: kościoły, klasztor, bożnica, szpital, dom starców, ratusz, siedziba władz powiatu, poczta oraz część domów mieszkalnych wokół rynku i przy wychodzących z niego ulicach. Do rozpoczętej budowy ciągu handlowego w dzielnicy żydowskiej, od zniszczeń w 1831 r. nie powrócono.

W wegetacji gospodarczej i nasilających się tendencjach rusyfikacyjnych przetrwało miasto i jego mieszkańcy do lat dziewięćdziesiątych.

Ważnym czynnikiem dla rozwoju Ostrołęki i bytowania jej mieszkańców pod koniec XIX w. było zbudowanie w 1893 r. linii kolejowych do Łap i Małkini, trzeciej w 1897 r., skracającej drogę do Warszawy przez Wyszków i Tuszcz.

Chociaż były to inwestycje podyktowane potrzebami strategicznymi zaborców to konsekwencją ich były dalsze, realizowane w mieście w następnych latach. Między innymi zbudowano koszary i cerkiew w Wojciechowicach. Drugą cerkiew, górującą nad miastem wymurowano przy Górze Felkowej. W pobliżu, wzdłuż dzisiejszej ulicy Gorbatowa zbudowano drugie koszary, nazwane później koszarami Benedona od nazwiska ich budowniczego, inżyniera w armii carskiej, Żyda (po ewakuacji ostrołęczan przez wycofujące się z miasta wojska rosyjskie w połowie 1915 r. Szloma Benedon wrócił do Ostrołęki. W 1916 r. był jednym z najaktywniejszych współorganizatorów Biblioteki Żydowskiej im. L. Pereca). Przy parku miejskim zbudowano więzienie, a na prawym brzegu Narwi wznoszono fortyfikacje ziemne.

Inwestycje te były prowadzone w ramach planów strategicznych Rosjan zmierzających do przekształcenia Ostrołęki w miasto – twierdzą.

Rozwojowi budownictwa o charakterze militarnym towarzyszyło wznoszenie licznych kamieniczek mieszczańskich, czemu sprzyjało powstanie dużej cegielni w Wojciechowicach.

Wszystkie inwestycje budowlane, wojskowe i cywilne zaktywizowały życie ludności. Do budowy domów i fortyfikacji ziemnych potrzebnymi silni i zdrowi robotnicy napływali z przeludnionych wsi. Rozwój budownictwa powodował wzrost zapotrzebowania na usługi. W związku z tym, oprócz ludności polskiej ze wsi, równie licznie napływali do miasta nowi osadnicy żydowscy. Konsekwencją powstawania nowych miejsc pracy był przyrost ludności Ostrołęki z 5872 mieszkańców w 1872 r. do 12.949 mieszkańców w 1897 r., w tym Żydów 4564.

Na ludność Ostrołęki przełomu XIX i XX wieku składały się trzy duże, zbliżone liczebnie społeczności: polska, żydowska i rosyjska. Różniły się językiem, wyznaniem i obyczajami. Żyły obok siebie, ale każda miała odrębne organizacje, stowarzyszenia, placówki oświatowe i kulturalne.

Ostrołęka w pierwszych latach XX w. to miasto przede wszystkim licznych rzemieślników i drobnych sklepikarzy.

Wśród kilkunastu zakładów przemysłowych przeważały zakłady małe, spożywcze i budowlane.

Właścicielami większości sklepów byli Żydzi. Oni też dominowali w rzemiosłach krawieckich i szewskich. Napływ nowych rodzin żydowskich do Ostrołęki trwał w kolejnych latach, zwiększając liczebność tej społeczności w r. 1908 do 6.219 mieszkańców, to jest 53,5% ogółu ludności miasta (11.612 osób bez wojska).

Organizacja i działalność bibliotek żydowskich w Ostrołęce w latach 1904–1939

Po założeniu w 1897 r. „Bundu” (żydowskiej socjalistycznej partii robotników) grupa ostrołęckich rzemieślników żydowskich o lewicowych poglądach skupiona była w miejscowej komórce tej partii.

„Bundowcy” ostrołęccy z gromadzonych „broszur zakazanych i innych różnych książek” prowadzili zakonspirowaną bibliotekę. Żandarmi wiedzieli o „krążeniu po żydowskich domach zakazanych książek”. Ale mimo usilnych poszukiwań nie udało im się znaleźć miejsca ich przechowywania i tajnych schadzek bundowców. Biblioteka służyła bundowcom i różnym osobom zaufanym do 1904 r.

W listopadzie 1904 roku kilku młodych z partii „Bund” – być może za przykładem Polaków organizujących ostrołęcką „Lutnię” – zakładają Kółko Teatralne, a przy nim Żydowską Bibliotekę Miejską „z prawomyślnych książek biblioteki zakonspirowanej i książek zebranych od różnych osób”¹⁰.

Po uzyskaniu zezwolenia władz, biblioteka rozpoczęła jawną działalność w 1905 r. Od początku biblioteka mieściła się w mieszkaniu Herszla Rozenbluma, który ją prowadził.

Latem 1908 r. „wysłannicy miejscowych władz rosyjskich” bibliotekę zamykają pod pretekstem, że wokół niej grupują się „wrogie jednostki”. Prowadzącego bibliotekę Herszla Rozenbluma uwięziono na 6 miesięcy.¹¹

Niedługo młodzi rzemieślnicy skupieni w amatorskim kółku dramatycznym podjęli starania u władz o ponowne otwarcie biblioteki. Prośbę ponawiali jeszcze dwukrotnie, ale wobec ostatecznej odmowy naczelnika powiatu w 1909 r.¹² zwrócili się o pomoc do zamożnego

kupca ostrołęckiego – Zachariasza Nadbornego. Jego wybór na pośrednika w załatwieniu zezwolenia na otwarcie biblioteki nie był przypadkowy.

Zachariasz Nadborny, jako zamożny Żyd wspomagał gotówką niejedno przedsięwzięcie w mieście. Jako społecznik był w dobrych układach z władzami rosyjskimi. Jednocześnie był powszechnie lubiany, darzony szacunkiem ludności.

Mając autorytet ludności i zaufanie władz zdobywa zezwolenie na otwarcie biblioteki, lecz oficjalnie musiał ją zarejestrować jako swoją, prywatną publiczną. Pod urzędową więc nazwą „Żydowskiej Biblioteki Publicznej Zachariasza Nadbornego w Ostrołęce” nadal funkcjonowała jako żydowska biblioteka miejska.

Bibliotekę utrzymywali członkowie dwu ówczesnych ugrupowań politycznych ostrołęckich Żydów: liczniejszego „Bundu” i grupy młodych Syjonu o nazwie „Kesah” (odcinanie, obudzenie), także działających od 1897 r.

Biblioteka, jako placówka wspólna „Bundu” i „Kesah” ogniskowała całe życie kulturalne społeczności żydowskiej w Ostrołęce, szczególnie młodzieży rzemieślniczej.

Z czasem jednak przybierające spory ideologiczne tych dwu ugrupowań politycznych i walka o wpływy na bieg spraw całej społeczności żydowskiej w mieście poczęły odbijać się na kształcie biblioteki i jej funkcjonowaniu.

Syjonisci dążyli do pomnożenia książek w języku hebrajskim, zaś bundowcy w jidysz. Jedni i drudzy starali się pozyskać jak najwięcej ludzi i zaznaczyć w ten sposób swoją przewagę w mieście.

Dwaj bibliotekarze konkurujących ze sobą ugrupowań wypożyczali książki jednocześnie, trzy razy w tygodniu.

Zachariasz Nadborny będąc odpowiedzialny za bibliotekę wobec władz, służył zwaśnionym stronom jako rozjemca i mediator. Godził je skutecznie, bo jako człowiek mądry, spokojny, inteligentny i czytany, darzony był autorytetem i sympatią obydwu ugrupowań. A jako oficjalny przedstawiciel biblioteki i niestrudzony społecznik pozyskał przychylność władz i wykorzystywał ją dla dobra biblioteki, jej rozwoju. Udostępniał bibliotece lokal w swoim obszernym mieszkaniu nie pobierając komornego. Służył radą przy doborze książek. W znacznej mierze dzięki Z. Nadbornemu biblioteka mogła się rozwijać, pomnażać swoje zbiory i pozyskiwać coraz liczniejszych czytelników. Bo

choć dysponowała specjalnie dla niej utworzonym „wspólnym funduszem bibliotecznym” bundowców i syjonistów, to bez darowizn w książkach i gotówce Z. Nadbornego i in. nie zgromadziła by ponad 2 tysiące tomów w warunkach lat poprzedzających I wojnę światową.

Biblioteka Z. Nadbornego przetrwała pierwszy rok wojny w swojej siedzibie „żydowskiej ulicy 4/7” (dziś Kilińskiego). W połowie 1915 r., w wyniku działań wojennych, a także podpalenia Ostrołęki przez wycofujące się wojska rosyjskie, biblioteka niemal doszczętnie została spalona wraz z budynkiem, w którym się mieściła. Z gromadzonego przez lata księgozbioru biblioteki ocalało zaledwie kilkadziesiąt książek, które znajdowały się u czytelników.

Wkraczający do Ostrołęki Niemcy w dniu 3 sierpnia 1915 r. zastali wyludnione morze ruin i pogorzeliisk. Nie mając gdzie mieszkać i ulokować swoich urzędów natychmiast przystąpili do remontowania mniej zniszczonych domów. Do wysiedlonego przez Rosjan miasta zaczęli stopniowo powracać jego dawni mieszkańcy. Najszybciej zasiedlona została ponownie dzielnica żydowska. (Szybki powrót ludności żydowskiej miał związek z nadzieją ożywienia kontaktów handlowych z miastami niemieckimi, co wkrótce okazało się złudzeniem).

Ze sprawozdania „cesarsko-niemieckiego” burmistrza wynika, że 26 sierpnia 1916 r. w Ostrołęce mieszkało już 4110 Żydów (83,7% ogółu mieszkańców) i zaledwie 795 Polaków.¹³

Licniejszy powrót ludności polskiej rozpoczął się dopiero późną jesienią 1916 r. W końcu marca 1917 r. ilość Żydów i Polaków w mieście wyrównała się, ale nadal wielu ostrołęczan narodowości polskiej pozostawało w Rosji od wysiedlenia ich w lipcu 1915 r. Niektórzy wrócili dopiero w 1921 r.

Warunki bytowania ludności do końca okupacji niemieckiej były niezwykle ciężkie. Mieszkało w ruinach a głód był powszechny. Mimo to ruch budowlany w mieście był duży. Życie ostrołęczan powoli stabilizowało się, na ile tylko pozwalały okupacyjne uwarunkowania.

Jesienią 1916 r. odradzają się i wznowiają działalność żydowskie instytucje przedwojenne, jak też powstają nowe, m.in. Talmud Tora, Linat Cedek. Już w listopadzie tego roku Żydowskie Towarzystwo Dramatyczne wznowiło działalność Miejskiego Koła Teatralnego i przy tej okazji uruchomiło bibliotekę z resztek przedwojennej biblioteki spalonej w połowie 1915 r. Dla uczczenia pamięci zmarłego w 1915 r. wybitnego pisarza żydowskiego – Icchaka Lejby Pereca,

„odbudowana” biblioteka przyjęła jego imię. Od tego czasu oficjalna nazwa tej placówki brzmiała: Biblioteka im. I. L. Pereca w Ostrołęce.¹⁴

Na zakupy książek dla biblioteki przeznaczono wpływy z inscenizacji teatralnych Żydowskiego Towarzystwa Dramatycznego. W pracach związanych z uruchamianiem biblioteki szczególną aktywnością wyróżniali się bracia Rozenbaum, Szloma Benedon, Chaim Zalman Nadborny, Josł Wonsiak, Aharon Zusman i pierwszy żydowski bibliotekarz ostrołęcki – Herszl Rozenblum.

Wśród organizatorów Biblioteki im. I. L. Pereca, już przy opracowywaniu statutu Towarzystwa wyodrębniły się dwa przeciwstawne ugrupowania: bundowskie i syjonistyczne.

Jak dawniej, nieporozumienia na tle spornych interesów tych ugrupowań doprowadziły w końcu do opuszczenia Towarzystwa przez syjonistów (wraz z kasą, gdyż kasjerem Towarzystwa był syjonista). Bundowcy pozostali w Towarzystwie bez pieniędzy, ale z księgozbiorem Biblioteki im. I. L. Pereca.

Syjonisci po odejściu z Towarzystwa zorganizowali własną bibliotekę pod nazwą „Hatikwa” (Nadzieja).

Biblioteki rywalizowały ze sobą atrakcyjnością i częstotliwością imprez kulturalnych, chcąc przyciągnąć do siebie jak najwięcej czytelników – potencjalnych stronników politycznych przed zbliżającymi się wyborami do Rady Miejskiej w marcu 1919 r. W ten sposób przy Bibliotece im. I. L. Pereca powstała prężna i liczna organizacja bundowska z sekcją młodzieżową „Cukunft” (Przyszłość) i sekcją dziecięcą „Skif”, a później jeszcze klubem sportowym „Morgensztern” (Jutrzenka).

Działalność kulturalna, wychowawcza i oświatowa Biblioteki im. I. L. Pereca była bardzo intensywna, różnorodna i prowadzona na wyróżniającym się poziomie.

W pracach z dorosłymi przewodniczył przez wiele lat Aharon Zusman. Dzięki niemu systematycznie organizowano w bibliotece prelekcje i odczyty najlepszych lektorów jakimi w owym czasie dysponowała Warszawa.

Działalnością oświatową „Cukunftu” kierował Icchak Kahan a także Judł Gutman. Obaj starali się przekazać młodzieży podstawową wiedzę.

Najmłodszych „Skifistów” uczono w bibliotece alfabetu żydowskiego.

Jak bibliotekarstwo żydowskie w Ostrołęce przed I wojną światową zawdzięczało swoje istnienie Herszłowi Rozenblumowi, następnie Zachariaszowi Nadbornemu, tak w dalszych jego dziejach, zapoczątkowanych w 1916 r. i trwających do wybuchu II wojny ważną rolę odegrał ostrołęcki dentysta – Aharon Zusman. Szczególnie wiele zawdzięczała mu Biblioteka im. I. L. Pereca, pełniąca funkcję żydowskiej biblioteki miejskiej w Ostrołęce przez cały okres międzywojenny. Czuwał nad jej rozwojem z pełnym zaangażowaniem i niespożytą energią.

Aharon Zusman, człowiek światły i niezwykle wrażliwy – jako radny miejski przez trzy kolejne kadencje (1927–1939) na wszelkie pojawiające się zło reagował natychmiast, czym przysporzył sobie nie tylko oddanych przyjaciół.

O tym, że A. Zusman miał również nieprzejednanych wrogów świadczy jego dwukrotne aresztowanie na podstawie fałszywych, jak się później okazało donosów: pierwsze po krótkich rządach radzieckich w Ostrołęce w 1920 r. za rzekome kolaborowanie z bolszewikami, drugie – w połowie lat trzydziestych za rzekome wyrzucenie na śmieci statuetki J. Piłsudskiego, ustawionej na stole obrad zarządu Banku Spółdzielczego przez Jabka Noske – prezesa tegoż banku (po rezygnacji A. Zusmana z prezesury, ale pozostaniu w jego zarządzie).

Ze spisu bibliotek oświatowych w Polsce sporządzonego według stanu z końca 1929 r. wynika, że księgozbiór Biblioteki im. I. L. Pereca w Ostrołęce liczył 1750 tomów. W rozumieniu wielkości ówczesnych księgozbiorów publicznych był więc dość duży. Zbliżał się do stanu księgozbioru swojej poprzedniczki, spalonej w 1915 r. razem z siedzibą u Zachariusza Nadbornego. Podobnie jak tamta, pobierała opłaty za wypożyczone książki czytelnikom. W 1929 r. biblioteka miała zarejestrowanych 159 czytelników, zaledwie więc ok. 5% ogółu ostrołęckiej ludności żydowskiej, co nie znaczy, że taki był odsetek czytelników wszystkich. Nie mniej czytelników miały istniejące wówczas w Ostrołęce inne biblioteki żydowskie, nie wykazane w spisie z 1929 r. a także publiczne: „Hatikwa” i Biblioteka „Kultur Ligi”.

Biblioteka im. I. L. Pereca w latach trzydziestych mieściła się w budynku Zjednoczenia Szkół Żydowskich przy ulicy Kościuszki 60. Otwarta była codziennie po dwie godziny.

Pod koniec 1935 roku Biblioteka im. I. L. Pereca była największą z ostrołęckich bibliotek żydowskich. Wielkością zbiorów (ponad 2.700

tomów) i liczebnością obsługiwanych czytelników (ok. 280) przewyższały ją tylko trzy największe w Ostrołęce biblioteki polskie: Biblioteka Polskiej Macierzy Szkolnej, Centrala Bibliotek Ruchomych Wydziału Powiatowego Sejmiku Ostrołęckiego oraz Biblioteka Towarzystwa Muzyczno-Wokalno-Dramatycznego „Lutnia”, której księgozbiór gromadzony od 1903 roku posłużył jako podstawowy trzon zbiorów uruchomionej z początkiem września 1936 r. Miejskiej Biblioteki Publicznej im. marszałka J. Piłsudskiego w Ostrołęce.

Na przełomie r. 1935/1936 Bibliotekę im. I. L. Pereca zamknięto pod zarzutem prowadzenia działalności wywrotowej. Po konfiskacie „książek szkodliwych” otwarto ją po kilkunastu dniach ponownie, ale już przy Kultur Lidze, prowadzącej własną bibliotekę.

Po przeprowadzce biblioteki zaczęły pogłębiać się jej trudności finansowe. Mimo podwyższenia opłat pobieranych od czytelników z własnych środków nie była w stanie opłacać lokalu. Z pomocą przyszedł znowu Aharon Zusman, już wtedy jeden z najzamożniejszych mieszkańców Ostrołęki. On to przekazał na siedzibę biblioteki dwa pokoje w swoim domu, nie pobierając komornego. Wspomagał bibliotekę wszechstronnie, a we wszystkich poczynaniach społecznych dzielnie towarzyszyła mu jego siostra Gitl Zusman.

Ta niezwykła instytucja kulturalna służyła ostrołęckiej społeczności żydowskiej do września 1939 r. Społeczności dużej, bo kilkutyśycznej, przekraczającej w latach 1931–1939 31% ogółu mieszkańców miasta: 13.431 w 1931 r., 14.650 w 1936 r., ok. 15.600 mieszkańców w sierpniu 1939 r.¹⁵.

9 września 1939 r. do Ostrołęki wkroczyły wojska hitlerowskie. Tuż za wojskiem przybyło gestapo i niemieckie władze cywilne. Ludność Ostrołęki znalazła się pod silnym terrorem. Szczególnie brutalnie postępowano z inteligencją.

W pierwszych dniach października 1939 r. liczącej ponad 4.300 osób społeczności żydowskiej (nie licząc uciekinierów z północnej części powiatu, których tłumy napłynęły do Ostrołęki w pierwszych dniach wojny) nakazano w ciągu 2 godzin opuścić miasto. Po interwencji delegacji żydowskiej u komendanta wermachtu termin ten przedłużono do dwu dni. „Umiejętne załatwienie sprawy przez delegację” umożliwiło ludności opuścić Ostrołękę bez rozlewu krwi.

Po wypędzeniu Żydów z Ostrołęki okupanci niezwłocznie przystąpili do zacierania wszelkich śladów świadczących o ponad stuletnim ich życiu w mieście.

Rękami więźniów rozbierano kolejne domy, zniszczono tonący w zieleni lasu cmentarz żydowski przy ul. Poznańskiej, rozebrano pozostającą w ruinie od 1915 r. starą synagogę, zaś w nowej, wymurowanej w latach 1916–1918 urządzono warsztaty mechaniczne i magazyny, następnie też ją zburzono.

Księgozbiór Biblioteki im. I. L. Pereca spotkał ten sam los, co wszystkie ostrołęckie biblioteki, polskie i żydowskie. Książki i dokumentację bibliotek zwożono na przełomie października i listopada 1939 r. na trzy płonące stosy. Na stosie w rynku (w miejscu dzisiejszego „Kupca”) spłonęły księgozbiory bibliotek żydowskich. Natomiast polskie unicestwiono w miejscu dzisiejszego dworca PKS i na placu szkolnym przy ul. Leszczyńskiego (dziś posesja prywatna).

Z kilku tysięcy ostrołęckich Żydów tylko nielicznym udało się przeżyć lata okupacyjnego terroru i zagłady. Ci co przeżyli, rozproszyli się po różnych krajach świata, część osiadła w Izraelu. W Tel-Awii skupili się w organizację imigrantów z Ostrołęki (Organization of Immigrants from Ostrolenka in Israel) utrzymującej od kilku lat kontakty z Towarzystwem Przyjaciół Ostrołęki. Nawiązanie kontaktów zaowocowało podjęciem współpracy w upamiętnianiu historii ostrołęckich Żydów nierozzerwalnie połączonej z losami dziejowymi Ostrołęki.

PRZYPISY:

- ¹⁾ Niedziałkowska Z. *Ostrołęka. Dzieje miasta*. Warszawa 1979, s. 107, 117.
- ²⁾ Pazyra S. *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do pocz. XX w.* Lwów 1939, s. 301 i dalsze.
- ³⁾ Wąsicki J. *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie. 1795–1806*. Poznań 1963, s. 188–189.
- ⁴⁾ Wasiutyński B. *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Studium statystyczne*. Warszawa 1930, s. 36; Jeske Choiński T. *Historia Żydów w Polsce*. Warszawa 1919, s. 9 i dalsze.
- ⁵⁾ Niedziałkowska Z., op. cit., s. 152.
- ⁶⁾ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. KRSW 4437–4454, (Księgi m. Ostrołęki z lat 1809–1868).
- ⁷⁾ Niedziałkowska Z., op. cit., s. 174 i dalsze.
- ⁸⁾ Gawarecki W. H. *Pamiętnik historyczny płocki*. Warszawa 1930, T. 2, s. 37–49.
- ⁹⁾ Dobroński A. *Biblioteki w guberni łomżyńskiej*. W: *Rocznik Białostocki* 1976, s. 309–314.
- ¹⁰⁾ *Izkor Book Ostrolenka. Tel-Awiv 1963*. Tłum. (z hebr.) fragment Ulanowska B. *Jak została założona biblioteka* (maszynopis przekładu, k. I. Arch. WBP Ostrołęka).

- ¹¹⁾ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Białymstoku, KGL Ref. II, 181, 206, 227, 354, 383, 463.
- ¹²⁾ Niedziałkowska Z., op. cit., s. 199–200.
- ¹³⁾ Chmiel I. S. *Robotnicy a biblioteka*. Montewideo, ok. 1955, s. 2, 5. Tłum. (z hebr. i jidysz) fragm. Glinka S. (maszynopis przekładu, s. 2, 5). Arch. WBP Ostrołęka).
- ¹⁴⁾ Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne. Warszawa 1932, s. 69 (tabl. 8. Powiat ostrołęcki).
- ¹⁵⁾ Miasta polskie w Tysiącleciu. Praca zb. pod red. Siuchnińskiego M. T. 2., Warszawa 1967, s. 447–528.

Aneksy

I. Ludność żydowska w Ostrołęce w latach 1804–1939

w roku	Liczba Żydów	stanowiących % ogółu mieszkańców miasta
1797	nie było	0
1802	nie było	0
1804–1806	32	1,6
1812	99	4,8
1824	516	20,6
1826	524	20,4
1829	639	22,1
1832	274	16,4
1847	1015	49,7
1872	2535	42,9
1897	4562	35,2
1908	6219	53,5
1916	4110	83,7
1921	3955	43,2
1931	4205	31,5
1936	4278	29,2
1939	4316	28,7

Opracowano wykorzystując publikacje źródłowe:

1. Cztery wieki Mazowsza. Warszawa 1968.
2. Mały rocznik statystyczny 1936, 1938, 1939.
3. Miasta polskie w Tysiącleciu T. 1-2. Warszawa 1967.
4. Niedziałkowska Z. *Ostrołęka. Dzieje miasta*. Warszawa 1979.
5. Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Warszawa 1927.
6. Prace Warszawskiego Komitetu Statystycznego. T. XI. Warszawa 1894, T. XXVIII. Warszawa 1906, T. XXXIX. Warszawa 1912.

7. Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego. 1914. Warszawa 1915.

8. Rodecki F. *Obraz geograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*. Warszawa 1930.

II. Spis aktywistów czytelnictwa skupionych przy bibliotekach żydowskich w Ostrołęce w latach 1904–1939

Adonajto R. – licealista, Ajzenberg S., Ajzenberg W. – handel, Alter, Arta I. – tokarz, Asatonowicz Ch. – handel, Aszer J. – handel, Aszer Sz. – handel, radny m., Benedon B. – licealista, Benedon Sz. – inż. bud., Berger Ch. – radny m., Biały M. – tartak, Blamberg M. – handel, Blum F. – handel, Blumenkranc M. – handel, Blumenkranc A. – handel, Blumensztejn J. – handel, Blumensztejn L. – handel, Bomasz Ch. – handel, Borensztejn M. – zegarmistrz, Bornstein – hotel, Brum N. – zegarmistrz, Bursztyn – rabin, Chacek A. – handel, Chacek B. – handel, Chacek Ch. – handel, Chacek M. – krawiec, Chacek W. – handel, Chacek Z. – handel, Chmiel B. – piwiarnia, Chmiel E. – garbarz, Chmiel I. S, Chmiel W. – szczotkarz, Choniak Ch. – handel, Choniak Sz. – handel, Cuker G. – handel, Cuker J. – handel, Cukrowicz B. – handel, Cymes – masarz, Cymiak J. – handel, Dołowicz M., Drewkowicz B. – handel, Dublin Ch. – zegarmistrz, Dublin J. – handel, Edelman M. – handel, Elkes Ch. – garbarz, Epsztejn – licealista, Finkelsztejn E. – handel, Finkelsztejn J. – rzeźnik, Fojncaig W. – handel, Frejman A. – krawiec, Frydman M. – handel, Garde B. – handel, Gedanke – licealista, Gedanke B. – piwiarnia, Gedanke M. – manufaktura, Gedanke M. – rzeźnik, Gedanke M. – handel, radny m., Gedanke P. – salon szkła i porcel., Gelud I. – krawiec, Gilde M. – handel, Gilde W. – handel, Gingold Ch. P. – handel, radny m., Goldberg S. – handel, Goldsztejn L. – handel, Goldsztejn M. – szewc, Grodner H. – handel, Gronowicz A. – krawiec, radny m., Grinberg B. – licealista, Grossman L. – rzeźak, radny m. Grynberg A. – handel, Grynberg J. – księgarz, Gutman Josek – lekarz, Gutman Judł, Gutman L. – krawiec, Gutman M. – manufaktura, Gutman M. – felczer, Gutman S. – lekarz dent., Gutman T. – krawiec, Hendel J. – handel, Hercek R. – fryzjer, Holcman B. – handel, Holcman J. – handel, Ismach Ch. – zegarmistrz, Izrael B. – handel, Izrael Ch. – garbarz, Izrael Sz. – handel, Izrael T. – handel, Jabek – licealista, Jabek Ch. – handel, Jabek N. – zegarmistrz, radny m., Jabek N. – prezes Banku Spółdz., Jabek Sz. – kamasznik, Jagoda – licealista, Jagode-siostry – handel, Jałowicz F. – piekarz, Jałowicz Josł – kamienicznik, Jałowicz Judł – piekarz, Joskowicz J. – handel, Kachan Ch. – piwiarnia, Kahan I., Kamel A. – handel, Kaplan J. – handel, Karliński N. – handel, Kaufman L. – handel, Kawer H. – handel, Kosacki M. – trakowy tartaku, Krymkiewicz Ch. M. – handel, radny m., Krymkiewicz J. – handel, Kupferminc Awiezer, Kupferminc Awigdor, Kurczak Ch. – handel, Lachowicz Zelig, Lew M. – handel, Lew M. – piekarz, Lewe I., Lewin M. – ślusarz, Lewton A. – handel, Lewton Sz. – piekarz, Lichtensztejn D. – handel, Lipman I. – handel, Litwer – licealista, Litwer Josł – handel, Lubelczyk Ch. – krawiec, Lubelczyk J. – krawiec, Lublin Ch. – handel, Magaryło E. – handel, Magaryło L. – fryzjer, Markiewicz Judł – krawiec, Markiewicz M. – akt. Bundu, Markiewicz Sz. – krawiec, Mest Icchak, Minc Berek – handel, Mincewicz L. – handel, Mordehaj Szł. – krawiec, Mordehaj Szul – krawiec, Nadborny Ch. Z. – handel, radny m.,

Nadborny Szaja – rzeźnik, Nadborny Z. – handel, Nankin A. – aktywista Bundu, Peisach – handel, Perec M. – piwiarnia, Perkal B. – handel, Perkal G. – handel, Perkal M. – młyn parowy, Perla Sz. – salon meblowy, Peses Ch. – handel, Rapaport J. – zegarmistrz, Rolman I. – handel, Rotman S. – handel, Rozen Sz. – skład drzewa, Rozenbaum Ch. – handel, Rozenbaum L. – handel, radny m., Rozenblum H. – handel, radny m., Rozenowicz I. – handel, Rozensztejn R. – handel, Rubinsztejn I. – księgarz, Rubinsztejn M. – kołodziej, Sarniewicz Ch. – handel, Skala Abraham –handel, Skala Chawa – licealista, Sojka Icek – handel, radny m. Sojka – młynarz, Sojka J. – farbiarnia, Spokorne Bercie, Spokorny J. – handel, Szafaran Ch. – handel, Szafran L. – handel, Szafir J. – handel, Szafir S. – handel, Szperling Ch. – handel (kolonialne), Szperling Ch. – handel (spożywcze), Szreiter M. – kołodziej, Szrejter I. – elektrotechnik, Szrejter M. – krawiec, Sztajenberg S. – murarz, Sztajenberg Sz. – handel, Sztejberg I. – handel, Szwarcbard J. – handel, Szyman Alter – handel, Szyman Chawa – handel, Taub-Zysman S. – lek. dentysta, Tejtelbaum M. – garbarz, Tobjer Ch. – handel, Toporowicz Szmuel, Wajncymer Sz. – handel, Wajnkranc – piekarz, Wajnkranc K. – malarz, Wajnkranc K. – handel, radny m. Wolenberg N. – handel, Wonsiak Joś, Wyłóżny – cieśla, stolar., Zabłudowicz B. – handel, radny m., Zamelson Ch. – handel, Zamelson S. – skład skór, Zgal Dawid – handel, radny m., Zlocisty Lajzer, Zusman Aharon (Zysman Aron) – dentysta, ławnik w Radzie Miejskiej, prezes banku, Zusman Gitl-siostra Aharona Zusmana – dentysty, Zusman Icie – rebe, ojciec dentysty, Zusman Rojzke, Zylberglej J. – skład apteczny, Zylberstein – aktywista KPP, Zysk Trajna – aktywista KZMP, Zysman B. – handel.

Źródła:

Izkor Book Ostrolenka, Tel-Awiw 1963; Księga adresowa Polski... dla handlu, przemysłu, rzemiosł... Warszawa 1927, s. 916, 917 (do korekty nazwisk i zawodów). Ponadto: relacje ustne S. Urbanowej, S. Dąbrowskiego, F. Myślińskiej, a także mieszkających w Ostrołęce osób spolonizowanych, których nazwiska – zgodnie z życzeniem informatorów – nie zostały wykazane.